

בשם יי א עולם

הזמנה למורה הנבוכים

מפגש ראשון

שלושה פרקים נבחרים מהגותו של הרמב"ם

ומסופרים

מבוארים

מתורגמים

מבאר ועורך ראשי: יוחאי מקבילי
מתרגם: הלל גרשוני. עורכי משנה: שניר הראל ויחיאל קארה

הוצאת מפעל משנה תורה

מפעל משנה תורה

כל התורה לכל אחד

מבאר ועורך ראשי: יוחאי מקבילי

מתרגם: הלל גרשוני. עורכי משנה: שניר הראל וד"ר יחיאל קארה

עימוד: שמעון בן שחר

עיצוב כריכה: שריה הלוי

הפקה: יצחק וייספיש

מסת"ב 978-965-7414-75-0 ISBN

מהדורה ראשונה, תמוז תשע"ו

נדפס בישראל

©

כל הזכויות שמורות לעורך הראשי

בעריכת ספר זה הושקעו ממון רב ויגיעה רבה. על כן, לפי דין תורה, ולהבדיל, לפי החוק הבינלאומי, אסור לשכפל, להעתיק, לצלם, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לסדר או לקלוט בכל דרך ובכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר, כל חלק שהוא מתוכן ספר זה. וכבר כתבו והורו גדולי ישראל בכל הדורות, שהעובר על אזהרה זו ומסיג גבול המדפיסים עובר על איסור גזל, ואסור לקנות ממנו. השימוש במהדורה זו באחד מן האופנים הללו מותר רק ברשות מפורשת בכתב מבעלי הזכויות, "ושארית ישראל לא יעשו עוולה".

הוצאת "מפעל משנה תורה"

קדומים | 077-4167003

אתר הספר המלווה מהדורה זו: www.mishnetorah.co.il

דוא"ל: rambam4u@gmail.com

תרומות או בקשות לשימוש במהדורה זו נא להפנות לאחת מן הכתובות הללו.

ספרים בהוצאת מפעל משנה תורה:

- ◆ הרמב"ם השלם והמדויק עם מפתחות בכרך אחד
- ◆ מהדורה שלמה של משנה תורה מבוארת עם תמונות צבע, 36 דגמים:
- מהדורת מופת (שולחנית) ב-4 כרכים | מהדורה בינונית בכריכה רכה 16 כרכים | מהדורת כיס 19 כרכים
- ◆ מהדורה דיגיטלית מבוארת מקוונת (online) או ביישום בטלפון חכם
- ◆ הגדה של פסח לזמן הזה ולעתיד לבוא מהרה בימינו

תוכן העניינים

7 פתח דבר .....

מורה הנבוכים

♦ חלק ראשון פרק ב - החטא ועונשו

27 תרגום וביאור .....

31 סיפור הפרק .....

♦ חלק שני פרק מ - מנהיגות יהודית

41 תרגום וביאור .....

45 סיפור הפרק .....

♦ חלק שלישי פרק נד - תכלית האדם

53 תרגום וביאור .....

60 סיפור הפרק .....

נספחים

71 ♦ הקדמת הרב קאפח למורה הנבוכים עם הערות .....

79 ♦ מפתח המקרא .....

רבי יוסי אומר:

כל האומר אין לי אלא תורה –

אפילו תורה אין לו!

(ראה בבלי יבמות קט,ב)

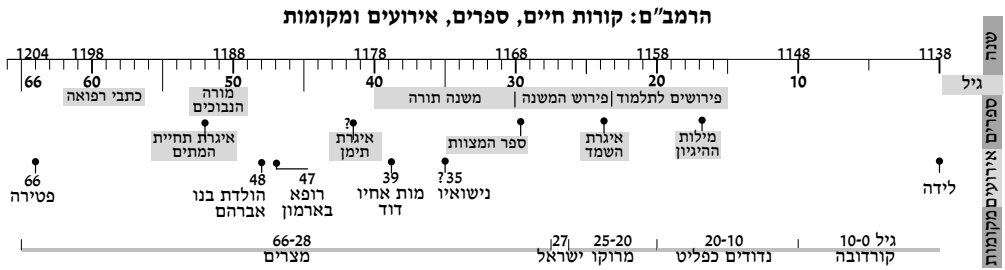
פתח דבר

ספר מורה הנבוכים הוא ספר סוד וספר יסוד בתפיסה היהודית. החזון שביסוד מאמץ זה הוא להנגיש את רעיונות היסוד שבו לציבור בנאמנות שלישית של הרמב"ם, שלדעתו הוא ספר של עבודת ה', לדעת את האלוהים ולאהבה אותו.

דברי רקע

הרמב"ם

שפר חלקנו בעניין קורות חייו של הרמב"ם (1138-1204), כיוון שהם נגישים לכל אדם, ואין אנו צריכים להאריך בהם. הרמב"ם, מגדולי חכמי ישראל והאנושות, פוסק ופילוסוף, רופא ואיש מדע, הטביע את חותמו בעיקר בשני תחומים, בהלכה היהודית ובהגות היהודית. תורתו בשני התחומים משוקעת בעיקר בשני ספריו החשובים ביותר שדירתם בכפיפה אחת יוצרת מתיחות שאינה פשוטה: ספר משנה תורה, חיבור שהוא מהמעולים ביותר בהלכה היהודית, ויש שיאמרו המעולה שבהם, וספר מורה הנבוכים, שהוא מהמעולים בהגות היהודית, אם לא המעולה ביותר בה. המתח הוא כה גדול, עד שהיו מי שסברו ששני הספרים נכתבו על ידי שני חכמים. ואולם העיון במשנת הרמב"ם מעיד שמדובר בחכם אחד, שהלך מחשבותיו והליכות מעשיו מייצגים שלמות אחת, ולא נותר לנו אלא לברר מה מקור מבוכתנו. התמונה הבאה עשויה לסייע לקורא לעמוד בסקירה אחת ובקיצור על תולדות חייו של הרמב"ם ומיקומו של ספר מורה הנבוכים, שנכתב בערך בשנת החמישים לחייו במשך כחמש שנים, בכלל ספריו.

מטרת הספר

ספר מורה הנבוכים, הנקרא במקורו בערבית דלאלה אלאחאירין¹, הוא אחת מיצירות המופת של ההגות האנושית. ספר זה השפיע הרבה על ההגות היהודית, ואף תרם להתפתחות הפילוסופיה המערבית. הפרשנות לספר מורה הנבוכים עשירה ומגוונת עד מאוד, ואפילו קוטבית. הספר עורר פולמוס עז, ששרידיו נמשכים עד היום. בניגוד לספר משנה תורה, שהוא ספר מסכם של ההלכה היהודית אשר יועד על ידי מחברו לכל אדם, "גְּדוֹל וְקָטָן, אִישׁ וְאִשָּׁה, פֶּעַל לֵב רָחֵב וּבֶעַל לֵב קָצֵר" (יסודי התורה ד,ג), ספר מורה הנבוכים מיועד לאנשים נבחרים, "לאיש מעלה אחד ולא לעשרת אלפים בורים" (מ"ג, הקדמה, צוואה 5). ואמנם הספר בנוי בצורה המובנת רק לשותפי סוד. אף על פי כן, באופן פרדוקסלי, ואולי בשל ההזמנה לחידה, עסקו בספר רבים וטובים (וגם מעטים ורעים).

אחת המשמעויות השגויות שניתנו למטרת הספר היא שהספר נועד רק למי שאיתרע מזלו להיות נבוך, למי ששואל מפני שיש לו ספקות בענייני הגות, כאומרים שהמבוכה שלילית היא, והאמונה התמימה שאינה מעלה שאלות היא הרצויה. זו אינה דעתו של הרמב"ם, ואף אינה כוונתו בכתיבת ספרו. מהות הספר מוצהרת בפתחתו: "ידיעת התורה לאמיתה". גם קהל היעד של ספרו זה מבורר היטב על ידו. וזה לשונו:

מטרת הספר הזה להעיר אדם דתי שנקבעה בנפשו והגיע באמונתו

1. מילה במילה: הוראת הנבוכים או הדרכת הנבוכים. והייתי מתרגם אותו מנחה הנבוכים לפי שיר הפתיחה לספר "דעי הולך לנחות דרך", וכן לפי שנקרא בדמיון לדרכו של ה' להוביל את העם במדבר שהיו נבוכים בו בני ישראל (שמות יד,ג), וה' לא נחה אותם דרך ארץ פלשתים (שם יג,יז). וכן היא גם דרכו של הרמב"ם בספר זה, וראוי היה להאריך בזה, אלא שהשם מורה הנבוכים כבר קנה לו שביטה, וכל המשנה – ידו על התחונה.

אל ידיעת אמיתת תורתנו, והוא שלם בדתו ובתכונותיו, ועיין במדעי הפילוסופים, וידע את ענייניהם, ומשכו השכל האנושי להושיבו על מכוננו, אך חסמו את דרכו פשטי המקראות, ומה שלא הצליח להבינו... ונשאר נבוך ונדהם: או שילך אחר שכלו, ושילך את מה שלמד מן השמות הללו, ויחשוב שהוא השליך עיקרי התורה; או יישאר עם מה שהבין מהם, ולא ילך אחר שכלו, ונמצא שהוא מפנה עורף אל שכלו ופורש ממנו, ועם זאת יחשוב שהוא הביא על עצמו נזק וחסרון בדתו, ויישאר עם אותן אמונות דמיוניות, מבוהל ומיוסר, ויהיה שרוי תמידית בכאב לב ובמבוכה עצומה.

כלומר, הספר מיועד למי ששומר מצוות ומקבל את אמיתות התורה, והוא אדם טוב וישר ואופיו טוב, אדם המחפש שלמות באהבת החכמה, כלומר הפילוסופיה (כפירושה המילולי של המילה ביוונית, ויש שפלצות אוחזת בהם רק למשמע המילה אף מבלי לדעת את פירושה), המבקש לחיות חיי תבונה וקרבת אלוהים. בדרכו אל האמת וחקירתה, הוא נחשף לדברים הנראים מאיימים על תפיסותיו. הוא נבוך באיזו דרך לבחור: אם יבחר בחכמה, יזניח את התורה; ואם יבחר בתורה, יזניח את החכמה. ונשאלת השאלה: האם אדם זה מובחר יותר ממי שאינו שואל שאלות? והתשובה היא: ודאי. אדם זה עובר תהליך של התבגרות ובשלות. זהו האדם שהספר מיועד לו. מטרת הספר למזג את התורה עם החיים, את העשייה עם המחשבה, את האמת עם האהבה, את הדעת עם הכרת האלוהים. הספר הוא המקף המחבר בצירופים תורת-חיים, אהבת-אמת ודעת-אלוהים.

משל למה הדבר דומה? להתוודעות עם הבחירה החופשית בכמה תחומים, ובהם עיצוב הגוף עצמו. נדמיין לנו אדם שאינו מרוצה מגופו, השואל את עצמו מדוע נברא עם עיניים כאלו או מדוע נברא עם איברים כאלו ועוד. ועתה הוא נחשף לאפשרויות הרפואיות או הטכניות לשנות את גוף עיניו. האפשרויות קוסמות לו, ובהפתח אין קץ אפשרויות בפניו, הוא מלהטט ביניהן ומשנה את דעתו משעה לשעה, פורץ במחשבות ומכוון להחליף גם איברים אחרים בגופו, והוא נע ונד בין היות גופו נתון לו מצד אחד, ומצד שני, הבחירות הנתונות לו. ככל שהוא יודע יותר על האפשרויות בחיים ובמציאות, הוא "נבוך ונדהם". אם יבחר בדרך היופי והקוסמטיקה, יוכל להשליך את גופו, וילך אחר מי שהוא עצמו רוצה להיות. ואם לא יעשה דבר, יחוש ש"פנה עורף" לבחירותיו וסר מהן, "ועם זאת יחשוב שהוא הביא על עצמו נזק" והכניס את עצמו לידי ספקות. אמנם לא הסתכן, אך

נשאר בתחושת עליבות, עם אותן "אמונות דמיוניות, מבוהל ומיוסר, ויהיה שרוי תמידית בכאב לב ובמבוכה עצומה".

האם נגזר על האדם לנוע בין שני הקצוות הללו? לא! יש דרך שלישית. הבחירה החופשית פותחת דרך לחיים מסוכנים, ואכן החיים מסוכנים הם. אבל אם לא יבחר במה שעומד לפניו, אילו חיים הוא חי? חיים של מוות ושל ייאוש וצער. אילו היה פוגש איש חכם מורה דרך, היה החכם מורה לו את הדרך השלישית שראוי ללכת בה. דווקא הכרת הבחירה החופשית היא היא המאפשרת חיים. בחירה חופשית אמתית, לא בחירה שהיא שעבוד לתפיסות החברה, המקנות לאדם תחושת חופש מזויפת, בעוד האדם לכוך בכבליה מבלי יכולת להשתחרר מן הנסיבות הכולאות אותו בה. דווקא העובדה שיש לו אפשרות בחירה חופשית, מאפשרת לו להיות מודע גם למגבלותיה. אחת האפשרויות העומדות בפניו היא לחזור ולבחור מחדש בגוף הנתון לו. לשמוח במה שיש לו, במה שניתן לו על ידי בורא העולם. אפשר שיבחר האדם בטיפול מסוים, אך אפשר גם שבהתחשב בסכנות הטמונות בשינוי, יבחר שלא לחשוף את גופו לטיפולים מיותרים - מבחירה חופשית, לא מאילוץ אלא ממקום אחר. אז מעשיו מקבלים תוקף עזו והוא נעשה שלם יותר. ובחזרה לנמשל, ספר זה מבטיח שלמות השכל וההלכה.

ועדיין יש לשאול שאלה אחרת: האם אין סכנה שעל אף הכול, האדם המודע לבחירה החופשית יבחר בשטות? התשובה היא שאכן יש סכנה מעין זאת. החיים מסוכנים הם. ועדיין שווה הבחירה החופשית. עדיין שווה הוא האדם. וממי אנו למדים זאת? מן הקדוש ברוך הוא, שנתן לאדם תחום שלמעט מקרי קיצון, אף לאלוהים אין נגיעה בו. וזה לשון הרמב"ם בעניין זה בספר משנה תורה (תשובה ה', ד'): :

פִּיצַד? כְּשֵׁם שְׁחַפֵּץ הַיּוֹצֵר [=הקב"ה] לְהִיּוֹת הָאֵשׁ וְהָרוּחַ עוֹלֵין
לְמַעַלָּה, וְהַמַּיִם וְהָאֲרֶזֶץ יוֹרְדִין לְמַטָּה, וְהַגְּלָגֶל סוֹכֵב בְּעִגּוּל, וְכֵן שְׂאֵר
בְּרִיּוֹת הָעוֹלָם לְהִיּוֹת כְּמִנְהַגֵּן שְׁחַפֵּץ בּוֹ – כִּכָּה תִּפְּץ לְהִיּוֹת הָאָדָם
רְשׁוּתוֹ בְּיָדוֹ וְכָל מַעֲשָׂיו מְסוּרִין לוֹ, וְלֹא יִהְיֶה לוֹ לֹא כּוֹפֶה וְלֹא מוֹשֵׁף,
אֲלֵא הוּא מַעֲצָמוֹ וּבִדְעָתוֹ שֶׁנָּתַן לוֹ הָאֵל עוֹשֶׂה כָּל שְׂהָאָדָם יְכוֹל
לְעֲשׂוֹת.

התהליך המזומן לאדם, על אף הסכנה הטמונה בו, בהתוודעות לחכמה כמו בהתוודעות לבחירה החופשית, דומה למה שמתאר הסופר ש"י עגנון (בספרו

עיר ומלואה):

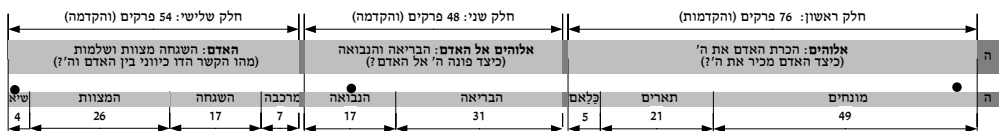
פעם ראשונה – אדם לומד ומבין.
 פעם שנייה – לומד ותוקה:
 מששה הייתי בי שדמיתי מבין, הרי אני מבין ולא כלום.
 פעם שלישית – מבין ואינו מבין.
 פעם רביעית – מבין את שלא הבין, ואינו מבין את שהבין.
 וכן על דרך זה פעם אחר פעם.
 ואם יגע הרבה וחזר הרבה עד ששוכח כמה פעמים חזר,
 ויש לו סיוע מן השמים – הרי הוא מתחיל להבין.
 וזו תחלתה של חכמה.

מבנה הספר

הרמב"ם מחלק את ספר מורה הנבוכים לשלושה חלקים. גם מבנהו הוא חידה, והחלוקה שנביא להלן היא רק בגדר הצעה קצרה. בספר 178 פרקים, ויחד עם ההקדמות (אפשר למנות בהקדמות הספר ארבעה פרקים נבדלים, ובנוסף ישנן הקדמות גם לחלק השני והחלק השלישי), ניתן לראות בספר כ-184 פרקים. מבחינת רעיונית, ניתן להבחין שמהלך הספר מתווה מסלול דידקטי: תחילה מוגדר המונח ה', או ליתר דיוק כיצד האדם תופס את המושג; אחר כך נידונה הדרך שה' פונה בה אל האדם, ולבסוף ישנו דיון בתפקידו של האדם, בקשר בין האדם לבין ה', עד לשיאו של הקשר והצעידה של האדם קדימה אל ייעודו.

שלושה פרקים נבחרים מוצעים במהדורה שלפנינו, אחד מכל חלק בספר. הפרקים נבחרו הן משום עקרונות היסוד שבהם והן משום שקל לחלץ מהם אמירה רלוונטית לימינו, מבחינה אישית, יהודית ואנושית.

מבנה מורה הנבוכים

מקרא: ■ - הקדמה • - שלושת הפרקים הנבחרים

אלו הם הפרקים הנבחרים:

- חלק ראשון פרק ב: הפרק השני במורה הנבוכים, העוסק בסיפור אדם וחוה ובפשוו.
  - חלק שני פרק מ: מנהיגות יהודית, על הנבואה, ייעודה וסכנת ניצול המינויות.
  - חלק שלישי פרק נד: הפרק החותם את מורה הנבוכים, העוסק בתכלית האדם.
- שלושה פרקים יסודיים בהבנת מהלך חייו של האדם, הסכנות, האתרים והתכלית, כמסע בין עץ הדעת לעץ החיים.

הצורך בספר בימים ההם ובזמן הזה

הצורך בימים ההם

שאלת הצורך בכתיבת מורה הנבוכים מתוארת על ידי הרמב"ם בבירור, הלוא הוא הצורך להעמיד תפיסה מקיפה ועמוקה לשלמות הנדרשת מן האדם, תפיסה המשלבת בין עולם התבונה לבין עולם התורה. הרמב"ם סבור כי זו כוונת התורה, כוונה שאבדה עקב התמעטות הדורות, שהחלה ביציאת עם ישראל לגלות. אבל ירידת הדורות אינה תכונה הכרחית של האנושות, והוא נוטל על עצמו לעצור את ההתדרדרות ולכונן הגות עמוקה וסדורה, גם אם היא מוסתרת, בדיוק כמו שעשה בענייני ההלכה בספרו הגדול משנה תורה. וזה לשון הרמב"ם בעניין זה (מ"ג, הקדמה לחלק א):

שעיקר מטרתו של חיבור זה היא ביאור מה שאפשר לבארו ממעשה בראשית ומעשה מרכבה בהתאם למי שהתחבר עבורו חיבור זה... שנפסקה לגמרי ידיעה זו מן האומה, עד שלא נמצא ממנה לא מעט ולא הרבה.

ההתמודדות עם התורות הפילוסופיות שנהגו בימיו, היווניות והאיסלמיות ואף היהודיות, הייתה צורך שעה, לבחון מה לאמץ ומה לדחות, לשכלל את הבניין התודעתי היהודי באמצעות מקורות האמת שהיו בימיו, בחינת "וקבל האמת ממי שאמרה" (פה"מ, הקדמה לאבות). הוא עשה זאת תחילה עבור עצמו, והאפשרות לאצור את תובנותיו ולא ללמדן לרבים נראתה לו לא הוגנת. וזה המשך לשונו (מ"ג, הקדמה לחלק א):

וכיון שכך הוא, כיצד אמצא עצה להעיר על מה שכנראה נתגלה

ונתבאר ונתחוויר לי בלא ספק במה שהבנתי מזה? אך אם אמנע מלחבר דבר שנתגלה לי עד שיאבד באובדני הוודאי, הרי שזו נראית לי פחדנות גדולה כלפיך וכלפי כל נבוך, וכאילו הייתי גוזל זכות מאדם הראוי לה או מקנא ביורש על ירושתו.

כדרכו, הוא עורך את הדברים בדרכים הראויות לעניין עמוק זה: בראשי פרקים (=התחלות) שעל הלומד להשלים אותן; בהעלאת סתירות מכוונות, שאין הכוונה בהם להסתיר את דעתו האמיתית של הרמב"ם מפני ההמון, כמו שסברו חלק ממפרשיו, אלא זהו צורך הנובע מאופי הדיון כדי להבנות אצל הקורא אט אט את התובנות העמוקות; בפזוז הרעיונות בהתאם להנחיה "תאם פרקיו זה עם זה"; ובעוד דרכים. בהקדמה למורה הנבוכים, בחלק "צוואת חלק זה", הרמב"ם משיב את הלומד שלא יגלה את החידושים שבספר, אלא אם כן הקורא יכול לייחס את הדברים גם למי שקדמו לרמב"ם בשרשרת מסירת התורה, ומבקש מקוראו להיות זהיר בהבנת הספר. והוא מסכם את הטעמים לחשיפת דברי הסתר:

אלא שהסתמכתי על שתי הנחות יסוד: האחת דבריהם (של חז"ל) על עניין דומה לזה, "עת לעשות לה' [הפרו תורתך]" (תהלים קיט, קכז); והשנייה דבריהם "וכל מעשיך יהיו לשם שמים". על שתי הנחות היסוד האלה, הסתמכתי במה שחיברתי בחלק מפרקי חיבור זה (מ"ג, הקדמה, צוואה 5).

אף אנו הסתמכנו במהדורתנו על שתי הנחות הללו. אבל לא עליהן בלבד.

הצורך בימינו

דור דור ואתגריו. ניכר כי גם בזמננו יש צורך גדול לבנות תפיסת עולם תבונית יהודית מול ההגות לגוניה, בין שמקורה במחנה שלנו בין שמקורה מתוצה לו, וזהו אתגר לא קטן. התבוונות בדרך שהרמב"ם מסביר בה את ההבטחות שנאמרו על ידי הנביאים לימות המשיח, "וגר זאב עם כבש" וכדומה, שאינן אלא בגדר משלים (הלכות מלכים יב,א), יכולה לפתוח לנו צוהר לדרכו בהכרת האמת (מאמר תחיית המתים, מהדורת קאפח, עמ' פז-פח):

ודע כי ההבטחות הללו ודומיהן, שאנו אומרים שהן משל, אין דברינו זה מוחלט, מפני שלא בא לנו חזון מאת ה' להודיענו שהם משל, ולא מצאנו מסורת לחכמים מפי הנביאים בפירוש בפרטי עניינים

אלו שהם משל, אבל הביא אותנו לידי כך עניין שאבאר לך אותו: שאיפתנו ושאירת כל אנשי החכמה מיחידי סגולה הפך שאיפת ההמוץ. כי המוני בעלי התורות יותר חביב עליהם וערב לסכלותם לעשות את התורה והשכל שני קצוות הסותרים זה את זה, ומבארים כל דבר נגד המושכל, וטוענים בו שהוא נס, ומתרחקים מכך שיהא דבר על דרך הטבע [=רואים דווקא את המיסטי, דבר שאינו מובן, דבר נפלא וגדול]... ואנחנו שואפים לאחד בין התורה והמושכל, ונתאר כל הדברים כפי סדר טבעי אפשרי בכל אלה [=רואים את גדלות ה' במה שמוכן יותר, אף אם הוא נראה פשוט], זולתי מה שנאמר בו בפירוש שהוא נס, ואין שום אפשרות לבארו כלל, רק אז נאלץ לומר שהוא נס.

ונשאלת השאלה: מה ראה הרמב"ם להסביר שאין אלו אלא משלים? למה לא דמיין עולם שבו הזאב והכבש אוכלים בו יחד מעדנים מצלחת אחת? הבעיה היא שמי שחולם על דברים מעין אלו, אינו רואה את המציאות העומדת מול עיניו. הוא ממתין לשינוי טבע העולם, שינוי שלא יגיע, וכשה' עושה לו נסים טבעיים הוא דוחה אותם כלאחר יד, ואינו מכיר בנס הגדול מכולם, פלא הבריאה וסדרי הטבע. הוא אינו חי את ההווה, מפני שתפיסתו שגויה. הפנטזיות יש בהן נזק ממשי במציאות הקיימת.

הכרת תפיסתו של הרמב"ם עשויה לספק לנו כלים להתמודדות בימינו. אמנם לא כל דבר בספר מורה הנבוכים ניתן לאימוץ, כפי שנסביר להלן בהמשך דברינו, אבל מה רבה עבורנו חשיבותן של גישתו היסודית ותובנותיו הייחודיות. הרמב"ם אומר גלויות שיש בספר הזה סודות, והרי ברור שהדרך הגרועה לשמור סוד היא להצהיר עליו. בהצהרתו זו, הרמב"ם אינו מבקש להסתיר את הסודות אלא להזמין את מי שראוי לכך להיחשף להם. דא עקא. באופן פרדוקסלי, השפה ושכבות ההסתרה גורמות להזנחת הספר על ידי קהלים רבים, שהספר מיועד דווקא להם. מצד אחד, נצטבר חומר רב בפרשנות לספר למן צאתו לאור, ובמיוחד בעשרות השנים האחרונות, עד שכמעט הכול נכתב עליו, ושבעתו של הרמב"ם הולכת ומתפוגגת, מפני שכבר היו מי שקדמו לנו בחשיפה משוערת של מקצת סודותיו. מצד שני, הפרשנות לספר אגורה בספרים רבים, הן בעברית הן בלועזית, ובמאמרים שאינם נגישים לכל אדם. יתר על כן, מנעד הפרשנויות הוא קיצוני, עד ששוב חוזרת המבוכה להבין את הספר.

מנקודת מבט אחרת, הציבור נחשף בימינו לתורות סוד, שלעיתים "עושות את התורה והשכל שני קצוות הסותרים זה את זה", ולפעמים מסיטות את האדם ובונות לו עולם שלם של דמיונות וחזונות שווא. מצד שני, החשיפה של הציבור בימינו למשמעויות הסוד, מביאה את ציבור הלומדים להבשלה לקבלת רעיונות שבזמנו של הרמב"ם היה צורך גדול להסתירם, כגון העובדה שסיפורים מסוימים בתנ"ך לא התרחשו במציאות אלא בחלום או במראה הנבואה. כיום, לעתים דווקא הכרה זו מאפשרת לקרב אנשים שאינם מוכנים לקבל את הסיפור כפשוטו ומבקשים להבין את מצפוניו. דווקא העומק המבוסס על תבונה ואהבה שאינן סותרות את הדעת מזמין אותם לעסוק בהם. זו סיבה נוספת לחשיפת הסוד; ועדיין, לא הסרנו הלוט לגמרי, והמשך הפענוח מוטל על הלומד.

כל יצירה גדולה מועדת לפרשנויות פרי הרהורי ליבו של הפרשן. כך גם בדעת הרמב"ם – לא כל מי שטוען שעמד על סודו אכן הגיע אליו. רבים מהמבקשים לפענח את דבריו לא מצאו אלא את הסוד המפוקפק שבנפשם הם, ותלו אותו ברמב"ם. כיצד נדע שאנו לא נופלים בפח זה? מה ישמש לנו אבן בוחן בשאלה האם אמנם התקרבו בפירושינו אל כוונתו או רחקנו ממנה?

דבר זה דומה למי שמחפש את משמעות החיים וחוקר מה תכליתם, מה למעלה ומה למטה, ובוחן וקורא ומהרהר בדבר זמן רב, עד שהוא מגיע למסקנה שהחיים אינם שווים דבר ושהתאבדות היא מעשה מחושב. לדעתו, הוא הגיע לתכלית החיים, גם במובנה המילולי, ולמעשה הוא הגיע לתכלית דעתו. בנקודה זו, היה עליו להבין שלא הלך בדרך טובה. וכן גם בחקירת דברי הרמב"ם. אם האדם מגיע למסקנה שהרמב"ם סבור שהמצוות אינן דרושות, הוא הגיע לנקודה המכחישה את הרמב"ם עצמו. אם הגיע למסקנה שהרמב"ם הוא אתאיסט, לא הבין שום דבר. אם הגיע למסקנה שמצוות התורה אינן מאת ה', פספס את הרמב"ם. נכון, מחד תפיסת הרמב"ם מורכבת, אבל מאידך אחד הוא במשנתו ההלכתית ובמשנתו ההגותית. קשה להבין? צריך להתאמץ. גם מורכב להבין את נקודת הציבור בין הגוף ובין הנפש (הבעיה הפסיכופיזית), אבל נטעה אם נאמר שמתוך כך בתפיסת היהדות או בדעת הרמב"ם אין בעולם גוף או שאין נפש. משל למה הדבר דומה? למי שמקלף קליפת בצל כדי לעמוד על מהות הבצל, שאחרי שקילף את הקליפה החיצונית הדקה, הוא עובר לקליפה שתחתיה, העבה יותר. כך, בעיניים דומעות, הוא ממשיך לקלף גלד אחר גלד עד תום, ומכריז שהבצל

אינו ולא כלום, כיוון שלא הפסיק את הקילוף אחרי כמה שכבות. גם הרמב"ם ידע לעצור, וכך ראוי גם לתלמידיו לעשות.

המהדורה שלפנינו מבקשת לקיים את ההזמנה שבספר גם בדורנו זה, לנער את האבק מן הספר ולהשיב לו את חיוניותו ההכרחית. לפתוח צוהר לעולמו של הרמב"ם לפי דרכו ולהעניק ללומד כרטיס כניסה כפי כוחו למסע של התבוננות ומעשה, של התמודדות עם עצמת החיים שעומקה של התורה מעניק לנו.

ייחודיה של מהדורה זו

בימים אלו, אנו שוקדים על תרגום חדש של ספר מורה הנבוכים מלווה בביאור קצר ומעמיק. הספר המונח לפניך, קורא יקר, כולל שלושה פרקים נבחרים שמטרתם לפתוח את התלמיד לשאוף ללמוד את כל הספר. נפרט את מרכיביו של מאמץ זה לנוסח התרגום ולעזריו הנלווים, לביאור ולסיפור המסכם.

נוסח התרגום

הצורך לתרגם את הספר מחדש, אף שקיימים תרגומים מודרניים של הספר, מקורו בחובה לשמור על זכויות היוצרים של התרגומים הקיימים. אילוץ זה הוליד תרגום חדש, שעשינו ככל יכולתנו שיהיה בהיר ומדויק.

התרגום הראשון של מורה הנבוכים נעשה עוד בימיו של הרמב"ם, על ידי ר' שמואל אבן תיבון, ששאל לגביו את הרמב"ם סדרה של שאלות. הרמב"ם הנחה אותו שלא לתרגם את דבריו מילה במילה, אלא צריך המתרגם "שיבין העניין תחילה, ואחר כך יתרגם אותו באופן שיובן אותו העניין בלשון היעד. אין למתרגם רשות להימנע מלהקדים מילים ולאחר אותן ולתרגם מילה אחת בלשון המקור במילים רבות בלשון היעד, לתרגם מילים רבות במילה אחת, ולהשמיט מילים ולהוסיף מילים, עד שיהא העניין דבור על אופניו ויובן לפי לשון היעד" (עיבוד על פי איגרות הרמב"ם, מהדורת שילה, עמ' תקלב). אוזניו של ר' שמואל אבן תיבון לא היו כרויות לשמיעת הוראתו של הרמב"ם, מפני שחשש מאוד מלטעות, כפי שעולה מהקדמתו לתרגומו למורה הנבוכים, והתרגום שיצר הוא כמעט תרגום מילה במילה. תרגומו המילולי הנאמן למקור הוא כלי עזר מצוין למי שמבקש ללמוד את הלשון הערבית כצורתה בימי הביניים, אך

עבור מי שמעוניין ללמוד בספר התרגום מסורבל, הן מפני שהוא עוקב אחר תחביר המשפט הערבי שבמקור, והן בגלל הלשון הארכאית.

בהירות ודיוק

בגלל הפגמים שמנינו לעיל, בחרנו לתרגם את החיבור על פי הנחיית הרמב"ם. לעתים תרגמנו כמה מילים במילה אחת מצד אחד, ומצד שני תרגמנו מילה אחת בכמה מילים. לשון אחר, שאפנו לתרגם את דברי הרמב"ם כאילו נכתבו על ידו בלשון ימינו, כדי לאפשר לקורא להבין את הדברים ולצייר אותם במחשבתו בזמן קצר.

דוגמאות לזה ניתן לראות בפרק נד שבחלק השלישי בכמה קטעים מן הפסקה הראשונה, שנעשו בסיוע מומחים לשתי הלשונות.

תרגומנו	ר"ש אבן תיבון	הרב קאפח	פרופ' שוורץ
למונח 'חכמה' יש בעברית ארבע משמעויות	שם חכמה נופל בלשון עברי על ד' דברים	שם חכמה נאמר בעברית על ארבעת עניינים	השם חכמה חל בעברית על ארבעה עניינים.
קניית מומחיות מקצועית במקצוע כלשהו	ידיעת המלאכות אי זו מלאכה שתהיה	ידיעת האומנויות איזו אומנות שתהיה	סיגול המלאכות, איזו מלאכה שתהיה
משום שהזקנה כשלעצמה היא הכנה המאפשרת אימוץ תכונות אופייניות	כי הדבר שיקנה האדם בחכמה בזקנה לבד הוא ההכנה לקבל מעלות המדות.	כי הדבר הנקנה בעצם הזקנה הוא העתוד לקבלת המעלות המידותיות	מפני שהדבר הנקנה בהזדקנות גרידא הוא ההכנה לקבלת מעלות האופייניות

עקיבות זהירה

העלינו את המקור הערבי למחשב, וכך יכולנו להשביח את הדיוק בתרגום אף בהשוואה לתרגומים החדשים, של מו"ר הרב קאפח ושל פרופ' שוורץ, בעזרת ביצוע חיפושים והצלבות החושפים את מידת עקיבות המשמעות בכל היקריותיה של מילה מסוימת. עקיבות זו חשובה בספר מורה הנבוכים, בייחוד עקב הנחיית הרמב"ם, "תאם פרקיו זה עם זה", המאפשרת לעשות כעין גזרה שווה מהיקרות אחת להיקרות אחרת, ובכך לעמוד בזהירות

מחושבת על תוכנו של הרעיון הטמון בה. דוגמה לזה היא תרגום המילה הערבית במשמעות הרביעית של המונח "חכמה" (פרק ג,ג) "אלת־לִטְף", שמשמעה 'תחכום ופיקחות' מלווים ב'חן ונעימות'. נמנענו מלתרגם אותו באמצעות המילה "ערמה", כפי שעשו אבן תיבון ושוורץ, מפני שיש בימינו למונח זה משמעות שלילית. בחרנו במילה "תחכום", לא רק מפני שהרמב"ם מביא כדוגמה לה את הפסוק "הבה נתחכמה לו", ולא רק מפני שהיא משקפת בימינו את המונח המבוקש, אלא מפני שמן המהלך הענייני של שתי הפסקאות הפותחות את הפרק, עולה שהמונח "חכמה" אינו רק שם עצם אלא גם שם פעולה. החכמה אינה רק הדבר שמשיגים אלא גם הדרך שבה משיגים אותו. נמנענו מלאמץ את תרגומו של הרב קאפח, "עצה", מפני שחסרה בו העקיבות הדרושה כדי להשוות את תרגומו בכל מקום בחיבור, יכולת השמורה לנוסח הערבי, שעולות ממנו מסקנות מפתיעות העוברות כחוט השני בכל הספר, כמו שכבר רמזנו בביאורנו לספר.

תרגומו מבוסס בעיקר על תרגום אבן תיבון תוך העברתו לעברית מודרנית בשים לב למקור הערבי כפי שהוא במהדורת מונק² והשוואתו לנוסח הערבי שבמהדורת הרב קאפח³, וכן לכתבי יד קדומים של הספר, הזמינים ברשת. התרגום נעשה תוך עיון תדיר במילונים ערביים ובמקורות ערביים שלשונם קרובה ללשונו, עד כמה שידנו מגעת, ובכלל המופעים של כל מילת מפתח במורה הנבוכים ובשאר כתבי הרמב"ם. לאחר מכן השוונו את תרגומיהם של הרב קאפח ושל שוורץ⁴ ושל פינס⁵ (באנגלית) זה לזה, ועמדנו על ההבדלים שביניהם.

נתנו את דעתנו גם לצורך בעוד מרכיבים, הן חזותיים הן תוכניים, שילוו את הקריאה הרהוטה ויסייעו להבנה מיידית של הטקסט. ואלו הם:

2. משה בן מימון, דלאלה אלאחאירין (מורה הנבוכים) המקור הערבי לפי הוצ' שלמה מונק, בצרוף חלופי נוסחאות, מפתחות וקטעים מכתבי ידו של הרמב"ם, הו"ל ע"י יששכר יואל, ספריה פילוסופית. יו"ל ע"י הד"ר יהודה יונוביץ, ירושלים (דפוס עזריאל), תרצ"א.
3. מהדורת יוסף קאפח (מתרגם ומפרש), הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ז (כרכים).
4. מהדורת מיכאל שוורץ ובתרגומו, אוניברסיטת תל אביב תשס"ב, 2002 (2 כרכים). תודה לבנו, דוד צרי, שהעביר לנו רשימת תיקונים חשובה למהדורתו. חלק מן הציטוטים שלפנינו באו ממהדורתו.
5. Maimonides, Moses. The Guide of the Perplexed. Translated by Shlomo Pines. Chicago: The University of Chicago Press, 1963 (2 volumes).

- עריכה חזותית של מהלך הפרק בחלוקת פסקאות. בכתבי היד אין חלוקה אחידה של הפסקאות, והטקסט בא בהם כמעט בלא הפסקות (החלוקה של שוורץ ושל הרב קאפח היא לפי שיקול דעתם). מספרנו את הפסקאות כדי לאפשר הפנייה קלה ומהירה לחיבור. כך למשל חלק ג פרק נד פסקה ראשונה יסומן ג,נד1.
- מתן כותרת ראשית לכל פרק וכותרות משנה לנושאי הפסקאות. מספרנו גם את משמעויותיו של מונח מסוים וכדומה בגופן אחר.
- סימון המילים המקוריות בעברית בהדגשה. עלה בידנו לעשות זאת בצורה מדויקת ביותר.
- ניקוד חלקי של מילים, ולעתים רחוקות גם פירוש המילה בתוך סוגריים.
- הפניות פנימיות (ציון המקור כשהרמב"ם כותב: "כמו שביארנו" או "כמו שנבאר"), והפניות למקורות, כגון פסוקים. ההפניות הללו באות בגופן קטן יותר, ולדעתנו הן מסייעות לקורא להבחין בהקשרו של הפסוק כבר במבט ראשון.
- טיפול מיוחד בפסוקים לנוכח הדגשת הרמב"ם את מטרתו הראשונה של הספר, לבאר את מונחי המקרא. הפסוקים נוקדו במלואם לפי המסורה, והערנו על קיומם של הבדלים בין הנוסח שלפנינו לבין נוסח המקרא וגם על הרכבת פסוקים זה על זה. השלמנו את הקשרם של פסוקים, ועשינו מאמץ רב לדייק ולהביא את החלק המשמעותי כולו, ואותו בלבד. דוגמה לזה היא שני פסוקים העוסקים במשמעות המושג "חכמה" (מ"ג, 117ג). תחילה הרמב"ם מביא את הפסוק "וְהַחֲכָמָה מְאַיֵן תְּמַצָּא", אך לא ראינו צורך להשלים את סופו של הפסוק "וְאֵי זֶה מְקוֹם בְּיָנָה", מפני שלדעתנו אינו מוסיף הרבה. לעומת זאת, השלמנו את ההקשר הנכון של הפסוק השני "אִם תִּבְקֶשְׁנָה כִּפְסֹף", המוקף במושג "חכמה" הן לפניו הן לאחריו "לְהִקְשִׁיב לְחֲכָמָה אֲזַנְךָ... פִּי ה' יִתֵּן חֲכָמָה". עשינו זאת בתמציתיות הנדרשת, והשלמנו את הפסוק במלואו בביאור. דוגמה אחרת היא השלמת הפסוק המקדים את הפסוק שהרמב"ם מביא (97ג, 2): "[אֵל תְּרַאוּנִי שְׂאֵנִי שְׁחַרְחַרְתָּ שְׁשׂוֹפְתָנִי הַשָּׁמַיִם], בְּנֵי אֲמִי נָחְרוּ בִּי שְׂמִנִי נִטְרָה אֶת הַפְּרָמִים פְּרָמִי שְׁלִי לֹא נִטְרָתִי" (שיר השירים א, 6), מפני שדווקא בחלק שלא ציטט הרמב"ם נמצא עיקר כוונת הפירוש, כדבריו: "אתה השוכח את נפשך עד שלובנה השחיר בשלוט הכוחות הגופניים עליה".

הביאור

מטרתו של הביאור להעניק לקורא יכולת להבין את המושגים ואת הקשרם, על אף הלשון הקצרה שלו, בחינת מועט המחזיק את המרובה. הדבר נעשה בעיקר באמצעות הפניות פנימיות בין שאר החלקים במורה הנבוכים, ונמצא הרמב"ם מסביר את עצמו, במה שמכונה "רמב"ם על פי הרמב"ם", כמו שעשינו בביאור משנה תורה. לעתים יהיו הדברים רק ראשי פרקים (=התחלות) לעומק דעת הרמב"ם, כהנחייתו לקורא החכם בפתיחת הספר, והוא יוכל להמשיך ולעיין בדברים ולפתח אותם כפי יכולתו. לעתים הדברים מובהרים יותר ממה שהרמב"ם באר אותם, וכך נחשפות כוונותיו, כמו שעשו קודמינו. אנו מבקשים להבין את דברי הרמב"ם כפי שהם בנאמנות מוחלטת למקור, מבלי צידוק או הסבתם למובן אחר, ולעתים נעיר בקצרה על תקפות הרעיונות בימינו.

הסיפור המסכם

בספר זה מונחת בכל פרק הצעה לסיפורו של הפרק. זו היא הצעה אחת מני כמה הצעות אפשריות, כתובה בלשון קולחת וממבט אישי, משלבת רעיונות ממרחבי משנת הרמב"ם, וחושפת את הגילוי המסעיר הטמון בפרק. לא הבאנו בחלק זה ציונים למקורות, כדי שלא לקטוע את רצף הקריאה בו, וחלקם באו במקורות שכבר ציין להם שוורץ במהדורתו.

הסיפור אינו בלעדי. אפשר לספר סיפורים אחרים, ועם זאת הוא משקף לדעתנו את עיבוד תפיסת הרמב"ם ונאמן למשנתו, ועל כל פנים אינו סותר אותה. הסיפור מעודד את הקורא לשוב ולקרוא את הפרק שנית ושלישית, ועוד יותר מזה, ומזמין אותו לקרוא את כל הפרקים שבספר. עניינו של הסיפור הוא לחלץ מן הפרק את התפיסה האפשרית שהינה רלוונטית לימינו ולעורר ממנה השראה בעזרתה.

אין אנו מבקשים לאלץ את הרמב"ם לספר את הסיפור ברוח ימינו או להטמיע את תפיסת ימינו במשנת הרמב"ם, ואף לא לצדק את תפיסתו. כי אם נעשה כן, יהיה בזה משום צדקנות (אפולוגטיקה), כשל בתיארוך (אנכרוניזם) והיעדר אמינות. דוגמה לזה היא תפיסתו האסטרונומית שאבד עליה הכלח, או כדברי מו"ר הרב קאפח "ארכיאולוגיה אסטרונומית". כך גם תפיסתו אודות ארבעת היסודות בעולם או ארבעת הליחות שבאדם. דוגמה מעניינת לרעיון שכבר איננו מקובל ניתן למצוא בקריאת המשורר

”אַל תִּיאוּנִי שְׂאֵנִי שְׁחַחְתָּתְנִי שְׁשָׁזְפַתְנִי הַשְּׂמֶשׁ”, שהרמב”ם עוסק בה (ג,נד9). ברור לו שבעיניו של המשורר, השחור אינו יפה, וגם על פי תפיסתו של הרמב”ם, שמדובר במשל בלבד, בכל זאת ברור כי גם ברובד החיצוני של המשל צפונה משמעות. זו הייתה התפיסה בימים קדמונים. היום תפיסה זו, המייחסת לצבע העור איכות שלילית, היא בגדר גזענות. אי אפשר לומר שמחבר שיר השירים היה גזען, מפני שמדובר באנכרוניזם. באותם ימים לא הייתה חלופה רעיונית לתפיסה זו, אלא להפך, הדברים נתפסו כוודאות מוחלטת. דוגמה נוספת משיר השירים היא ”אפך כמגדל הלבנון” (שיר השירים ז,ה), שעולה ממנו שאף גדול היה בגדר שיא היופי (וראו תמיהת רש”י על אתר). וכי עלינו לאמץ דימויי יופי קדומים?

שלמי תודה ובקשה

ראשית לכול, אני מודה לה' יתברך, אשר "יומם יצווה חסדו, ובלילה שירו עמי, תפילה לאל חיי". רוב העבודה על הספר הזה נעשתה בלילות, וה' הגיה חשכנו. תודה נכבדה ומיוחדת אני חב למורי ורבי הרב יוסף קאפח ז"ל, שנטע בי את אהבת האמת בנועם הליכותיו ובהירות מחשבתו. שיעוריו בספר מורה הנבוכים בשעתו קסמו לי כחידה. לעתים חלפו כמה שנים עד שהבנתי את הערותיו הקצרות שרשמתי בשולי הספר. כך למשל זכור לי שיעורו על מעמד הסנה שראה משה (מ"ג א,כה), כשהפטיר כבדרך אגב, כפי שהעתיקתי: "מי ראה את האור ההוא? רק משה. ואף אם היו שם עוד רועים, אף לא אחד ראה את הסנה בוער באש". זה ותו לא. מילים אחדות וחידה גדולה. לימים, שנים רבות לאחר הלימוד אצלו, כניצוץ ברק, אורו עיניי והבנתי את מה שביקש מארי לומר בחביון באמירה קצרה זו. אחר זמן מה, ראיתי שדבריו מיוסדים על לשון המדרש וסגנונו: "מלמד שהיו אנשים עמו ולא ראו, אלא משה בלבד" (שמות רבה ב,ה). פעמים רבות חשתי בחסרונו של איש אלוהים הנפלא הזה, שחבק הלכה והגות גם יחד. מעות הרבה יש לי עדיין להרצות, ושולחני כמוהו אין.

ספר מורה הנבוכים עיצב את דעתי באופן מיוחד. על אף המעברים הרבים, עשרות פעמים, רצוא ושוב; ההרהורים החוזרים ונשנים בהזדמנויות רבות שהחיים מזמנים; המאמרים הרבים שהרמב”ם ופרשניו זכו להם, ובמיוחד בדורות האחרונים; הערות מחברים ותלמידים תוך לימודי בו במגוון מסגרות, הן בישיבות הן באקדמיה, במחלקה ללימודים הומניסטיים בטכניון – כל אלו העירו את תשומת לבי, ועדיין אני חש שליקקתי רק

טיפה מן הים, והים אינו חסר. רבים ממי ששמעתי את דבריהם או קראתי אותם חיברו את דברי הרמב"ם המפוזרים "צו לצו קו לקו זעיר פה וזעיר שם" (ישעיהו כח; כדרך שהוא עצמו הנחה ועשה, ראו סוף איגרת תחיית המתים), וחלקם חיברו 'צב לצו קב לקו זהיר פה וזעיר שם', השליכו את הרמב"ם והשליכו את דעתם על הרמב"ם. חלקם עמדו על דעתו, וחלקם הוציאו אותו מדעתו, תרתי משמע. מכל מקום, גמלה בלבי ההחלטה לנסות להנגיש את דבריו ולהציגם בפני הציבור הרחב בדרך הקרובה לדרכו, רמב"ם על פי הרמב"ם, כפי שעשיתי בביאור משנה תורה. המהדורה הזאת היא רק תחילת הגשמתו של הרעיון.

אני חב תודה מיוחדת לכל מי שסייעו בידי להגשים את הרעיון.

על נוסח התרגום, הופקד הלל גרשוני שידי רב לו בהכרת דברי הרמב"ם בכל היקפם, הן בלשונו העברית המשובחת הן בהכרת הערבית, וכבר התמחה בנוסח הרמב"ם במהדורות משנה תורה שבהוצאת המפעל. יחד גיבשנו את מדיניות התרגום וליוותי את עבודתו בדקדוק רב. עזרו וסייעו על ידו בדיוק בלשון הערבית ר' שניר הראל, ד"ר יחיאל קארה מן האקדמיה ללשון העברית, ד"ר ירון סרי, ד"ר יהודה הלפר, ד"ר גבריאלה ברזין, ד"ר אריה צורף ועוד – צוות מומחים המעניק את המומחיות הראויה ללשון הערבית ולפילוסופיה יהודית וערבית בימי הביניים.

ד"ר יחיאל קארה היה לי לעזר רב כעורך הלשון והביאור וסיפור הפרק. איני יכול לדמיין את המפעל בלעדיו, ואני עומד משתאה מפלא מעשיו. יחיאל מלווה את מפעל הביאור מתחילתו בדבקות מרשימה במשימה ובחתימה להגעה ליעד בלא לאות. מאמציו הם מאבני הבניין של המפעל כולו, להגישו לפני הקורא בלשון קצרה ורהוטה בלא מכשול ופקפוק. ילווה ה' בבריאות מעליא ויראנו טוב. תודה מיוחדת לעורך המשנה שניר הראל שעמל מאוד גם למול סדר התרגום, וליטוש הבנת רעיונותיו של הרמב"ם ותיאומם רצוא ושוב. שעות השיחה הרבות ביננו הפיקו לי עונג רב ודיוק נפלא ברעיונותיו של הרמב"ם. תודה לחיים לוגסי על הערותיו המעמיקות וחוש הביקורת שלו, לפרופ' מנחם קלנר על קריאת חלק מן הדברים, ליוסי פרחי, לאריאל אררט, ללירן לוי ולעדיאל בן שחר על הערותיהם המלומדות.

על המפתחות עמלו רבות אורי דמתי, שלולי התמדתו ודבקותו הנפלאה

ספק אם היה יוצא המפתח לאור, תודה לנתי לוי, לשילה גר חוזה ולאמציה טביב, שמלווה אותנו כבר חודשים רבים בעזר רב ובטהרת לבב.

תודה מיוחדת לשריה הלוי על העיצוב ועל טוב דעתו. אשבח גם את מר יצחק וייספיש על מאמציו המרובים בהפקת הספר במסירות ובנאמנות ועל הליווי הצמוד, שיחד עם דוד משה מנהל את המפעל. תהא משכורת כולם שלמה מעם ה' אלוהי ישראל. ברכת התורה תהא שלוחה להם בכל אשר יפנו, וזכות הנשר הגדול תהא חופפת עליהם ועל בתיהם.

ואחרונים חביבים הם בני ביתי. יברך ה' את נוות ביתי, ישמרה הצור, שליוותה את עבודתי במפעל זה, ואת ילדינו. יהי רצון שנהיה אנחנו וצאצאינו כולנו אוהבי ה' ולומדי תורתו לשמה.

אשמח לקבל תגובות בכל דרך שתמצאו לנכון כדי להטיב את המהדורה העתידית ולהשביחה, עדיף באמצעות הדואר האלקטרוני.

אני תפילה שהתחלה זו תזמין את הקוראים ללמוד יותר את משנת הרמב"ם, תעניק לקורא רעיון להבין את משנתו, לאמץ את יסודותיה, וה' הטוב יסיר ממנו כל מכשול בדרכנו לסיום העבודה הנכבדה. ואם נימצא מועילים לאחד מרובה, הרי זה כאילו קיימנו את העולם כולו (רוצח א, טו; סנהדרין יב, ג).

קדומים, התשע"ו

י"מ